

Міністерство освіти і науки України
Комунальний вищий навчальний заклад
«Херсонська академія неперервної освіти»
Херсонської обласної ради

**«ЯН АМОС КОМЕНСЬКИЙ –
ВЕЛИКИЙ ПЕДАГОГ МИНУЛОГО
(до 425-річчя від дня народження)»**

**МАТЕРІАЛИ ІІ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ
ПЕДАГОГІЧНИХ ЧИТАНЬ**

24 березня 2017 року

Херсон

Міністерство освіти і науки України
Комунальний вищий навчальний заклад
«Херсонська академія неперервної освіти»
Херсонської обласної ради

«ЯН АМОС КОМЕНСЬКИЙ –
ВЕЛИКИЙ ПЕДАГОГ МИНУЛОГО
(до 425-річчя від дня народження)»

МАТЕРІАЛИ ІІ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ
ПЕДАГОГІЧНИХ ЧИТАНЬ

24 березня 2017 року

Херсон

УДК 37Коменський
ББК 74.03
К 63

Редакційна колегія:

- Зубко А. М.** – доктор філософії, професор, ректор КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»;
- Жорова І. Я.** – доктор педагогічних наук, доцент, перший проректор, проректор з наукової роботи, професор кафедри педагогіки, менеджменту освіти й інноваційної діяльності КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»;
- Кузьменко В. В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, менеджменту освіти й інноваційної діяльності КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»;
- Комінарець Т. В.** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і методики дошкільної, початкової освіти й психології КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»;
- Слюсаренко Н. В.** – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету; професор кафедри педагогіки, менеджменту освіти й інноваційної діяльності КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»

К 63 **Ян Амос Коменський** – великий педагог минулого (до 425-річчя від дня народження) : матеріали II всеукраїнських педагогічних читань (24 березня 2017 року, м. Херсон) / за ред. В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. – 323 с.

Збірник містить матеріали II всеукраїнських педагогічних читань присвячених 425-річчю від дня народження видатного чеського педагога, класика, фундатора педагогічної теорії і практики Яна Амоса Коменського.

УДК 37Коменський
ББК 74.03

Відповідальність за точність викладених у публікаціях фактів несуть автори.

© КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017

**ЯН АМОС КОМЕНСЬКИЙ – ВЕЛИКИЙ ПЕДАГОГ МИНУЛОГО
(до 425-річчя від дня народження)**

Зміст

Агачева Ю. А. Психологія Я. А. Коменського у сучасному освітньому процесі.....	6
Бабаніна І. В. Дидактичні погляди Я. А. Коменського.....	8
Бардачова А. В. Я. А. Коменський про наочність як засіб формування сенсорного досвіду особистості.....	15
Беленчук С. І. Моральна відповідальність вчителя у педагогічній спадщині Я. А. Коменського.....	19
Біла Л. В. Вклад Я. А. Коменського в розвиток педагогіки.....	24
Василенко О. М. Ян Амос Коменський про моральне виховання.....	27
Вишневецька О. І. Принцип природовідповідності у педагогіці Я. А. Коменського.....	33
Воскова І. В. Ян Амос Коменський о воспитании нравственности как основы правосознания.....	39
Голобородько Є. П. Моральне виховання особистості в педагогічній системі Яна Амоса Коменського.....	43
Голуб А. Г. Педагогічна система Яна Амоса Коменського.....	48
Горницька В. В. Погляди Я. А. Коменського на формування природодоцільної компетентності дошкільника.....	54
Горобець І. А. Ідеї Я. А. Коменського щодо формування здорового способу життя школярів.....	59
Гучек О. В., Саарва Л. С. Ідеї Яна Амоса Коменського щодо виховання молодого покоління.....	63
Данилова О. І. Я. А. Коменський у сучасній педагогічній науці.....	66
Дичок С. М. Педагогічні ідеї щодо освіти дорослих у творчій спадщині Яна Амоса Коменського.....	70
Дишлик С. В. Я. А. Коменський про особливості спілкування дошкільників з дорослими та однолітками.....	74
Добровольська Л. В. Актуальність педагогічних ідей Я. А. Коменського у системі дошкільної освіти.....	78
Дрозд С. І. Реалізація «золотого правила дидактики» Я. А. Коменського у сучасному дошкільному навчанні.....	82
Дронова Н. В. Погляди Я. А. Коменського на роль природи у формуванні особистості дитини.....	86
Завгородня Т. К. Ідеї виховуючого навчання у педагогічній спадщині Я. А. Коменського.....	91
Загорулько М. М. Державно-громадське управління закладом освіти.....	95
Задорожня О. І. Реалізація ідей Я. А. Коменського щодо взаємозв'язку предметів і явищ в інтегративній діяльності викладача інформатики.....	101
Золотовська В. С. Освітні тенденції вивчення іноземних мов за дидактичними принципами Я. А. Коменського у вищих навчальних закладах морського профілю.....	106
Кір'янова О. В. Ігрові форми розвитку екологічних вмінь дітей молодшого шкільного віку.....	112
Коваль Є. В. Використання принципу природовідповідності Я. А. Коменського в екологічному вихованні молодших школярів.....	118
Кодлюк Я. П. Ян Амос Коменський про шкільний підручник.....	124
Комінарець Т. В. Місце вчителя в педагогічній системі Я. А. Коменського.....	128

МАТЕРІАЛИ ІІ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЧИТАНЬ

фічних цілей на кожному етапі навчання. Для дітей молодшого віку головна мета гри полягає в оволодінні конкретними знаннями і правилами поведінки в природному середовищі.

Один із засобів закріплення, систематизації та узагальнення знань про навколишнє середовище – дидактичні ігри. Їх надзвичайно важлива роль – у закріпленні природоохоронних уявлень, пробудженні в дітей бажання творити добро й не порушувати відомі їм правила поведінки в природі, а також у формуванні інших загальнолюдських рис характеру.

Отже, принцип природовідповідності є визначальним принципом екологічного виховання й освіти як такої. Адже вимога принципу «виховуй природовідповідно» означає, що цей принцип виходить безпосередньо з сутності людини, визначає цінність і абсолютну цілеспрямованість її природної організації і не вимагає нічого штучного. Оскільки Природа заклала в конкретну людину ті чи інші задатки, то це, очевидно, бажання Природи. Тоді той, хто сприяє розвитку цих задатків і їх зміцненню, діє в інтересах самої Природи.

Серед невирішених завдань досліджуваної проблеми, на нашу думку, залишаються такі, як оновлення змісту навчальних програм із початкової освіти з метою посилення уваги до формування в учнів екологічної свідомості і поведінки, використання в навчально-виховному процесі рольових ігор для формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів.

Література:

1. Видолуб Н. О. Педагогіка та екологія. Природовідповідність у народній педагогіці та екологія як наука, як проблема і як предмет викладання в сучасній школі / Н. О. Видолуб // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 8. – С. 40.
2. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения / Я. А. Коменский. – М. : Госпедиздат, 1955. – 665 с.
3. Кузь В. Г. Основи національного виховання / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук. – К. : ІСДО, 1993. – 152 с.
4. Основи національного виховання. Концептуальні положення / за заг. ред. В. Г. Кузя, Ю. Д. Руденка, З. О. Сергійчук. – Умань, 1993. – С. 10-74.
5. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка: навчальний посібник. – К. : ІСДО, 1996. – С. 167.
6. Сухомлинський В. О. Моральні заповіді дитинства і юності / В. О. Сухомлинський – К., 1966. – 232 с.

Кодлюк Я. П.*

ЯН АМОС КОМЕНСЬКИЙ ПРО ШКІЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК

В умовах модернізації змісту шкільної освіти, запровадження Державних стандартів на всіх її рівнях актуальною залишається проблема підручничокознавства і підручничоктвorenня.

* © Кодлюк Я. П.

ЯН АМОС КОМЕНСЬКИЙ – ВЕЛИКИЙ ПЕДАГОГ МИНУЛОГО (до 425-річчя від дня народження)

Концептуальним положенням теорії шкільного підручника є твердження про його двоєдну сутність – як виразника змісту освіти і засобу навчання (Зуєв Д., Лернер І., Скаткін М., Савченко О., Кодлюк Я.). У ролі носія змісту освіти підручник повикликаний повноцінно репрезентувати основні елементи предметного змісту – знання, вміння і навички, творчі здібності, емоційно ціннісне ставлення. Як засіб навчання книга має відповідати ознакам технологічності, тобто пропонувати вчителю орієнтовний зразок організації навчальної діяльності школярів (Плахотник В., Кодлюк Я.), а для учнів бути «само-вчителем» (Савченко О.) [3; 4; 8; 9].

У контексті сьогодення на особливу увагу заслуговують ідеї засновника шкільної дидактики Я. А. Коменського, якого по праву вважають основоположником теорії навчальної книги. Немало вимог до підручника, розроблених відомим педагогом, є актуальними і в наш час.

Мета статті: розкрити основні напрями педагогічного доробку Коменського, присвячені шкільному підручнику.

Відомий педагог сформулював ряд важливих положень щодо підготовки, оформлення та використання підручника в навчальному процесі [5-7].

За Я. А. Коменським, навчальна книга має бути: невеликою за обсягом, стислою і змістовною; написаною зрозуміло і доступно (учням пропонується таке пояснення, яке вони могли б зрозуміти самі, навіть без учителя);

- такою, що містить весь необхідний матеріал;
- добре ілюстрованою;
- чітко структурованою і прозорою;
- виклад матеріалу має бути ґрунтовно продуманим, написаним математичним методом (тобто доказово), у формі діалогу. Особливу увагу вчений акцентував на останній вимозі – чому підручнику варто будувати у формі діалогу. Він виходив з того, що:

- саме таким способом легко пристосувати зміст виучуваного до особливостей дитячого сприймання, оскільки «немає нічого більш широкого і більш природного, ніж бесіда, якою поступово і непомітно можна завести людину куди завгодно» [5, с. 294];

- розмови, діалоги збуджують, оживляють і підтримують увагу. Це відбувається тому, що людину захоплює різноманітність запитань і відповідей, а також різні випадки і форми їх багаторазового застосування;

- розмова зміцнює пізнання;
- оскільки значна частина нашого життя складається з розмов, то найкоротшим шляхом можна підготувати учнів до цього життя лише в тому випадку, коли привчаєш їх не тільки розуміти корисне, а й міркувати з цього приводу «різноманітно, витончено, серйозно і швидко» [там само];

- розмова полегшує повторення, надаючи учням можли-

МАТЕРІАЛИ ІІ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЧИТАНЬ

вість займатися ним навіть самим.

Слушними і для сучасного підручникотворення є думки Я. А. Коменського щодо підготовки навчальних видань:

- для учнів потрібно готувати спеціальні книги (як і методичні посібники для вчителів), розраховані на весь курс навчання;

- зміст підручника має бути оригінальним, відшліфованим, а не переписаним з попередніх видань;

- друкування книжок варто погоджувати зі спеціальними Радниками, щоб «зникла шкідлива звичка наповнювати світ будь-якою писаниною» [5; 7].

Серед організаційних моментів використання книги у навчальному процесі відомий педагог виділяє такі:

- доречно пропонувати учням лише ту навчальну літературу, яка призначена для занять у даному класі, оскільки «чим менше сторонні книги будуть відволікати увагу, тим більше будуть захоплювати спеціально призначені» [5, с. 293];

- важливо, щоб книги, які потрібні для конкретного класу, були в наявності у необхідній кількості;

- книги мають бути одного і того ж видання, «щоб у них збігалися не лише сторінки і рядки», а й усе інше.

До незаперечних здобутків відомого педагога відносимо розроблену ним спеціальну теорію застосування книги у навчальному процесі – «дидахографію». Сьогодні, як відомо, існують такі види роботи з підручником:

- робота з кожним зі структурних компонентів навчальної книги (текст – основний, додатковий, пояснювальний; позатекстові компоненти – апарат організації засвоєння, ілюстративний матеріал, апарат орієнтування);

- використання підручника на різних етапах уроку;

- самостійна робота учнів з навчальною книгою та робота під керівництвом учителя [2]. Це так звані «зовнішні компоненти» роботи з підручником як методу навчання; «внутрішнім компонентом» цього процесу є набуття молодшими школярами вміння працювати з книгою.

Я. А. Коменський вперше в історії школи піднімає проблему використання книги як джерела оволодіння відповідними знаннями. Ідея полягала в тому, щоб учень у класі під керівництвом педагога вивчав матеріал підручника, а вдома закріплював вивчене.

Сьогодні це положення звучить доволі тривіально. В педагогічній науці описані прийоми використання підручника на різних етапах уроку: найчастіше – на етапі актуалізації опорних знань учнів (ознайомлення з так званими передтекстовими запитаннями; повторення правила, способу виконання завдання; читання з метою пригадати певні відомості та ін.), закріплення вивченого (повторне читання матеріалу; виконання завдань і вправ; робота з ілюстративним матеріалом тощо); рідше – з метою ознайомлення з новим матеріалом. Свої дії педагоги мотивують тим, що в молодших школярів ще не

ІІІ АМОС КОМЕНСЬКИЙ – ВЕЛИКИЙ ПЕДАГОГ МИНУЛОГО (до 425-річчя від дня народження)

формовані навички самостійного учіння. Не заперечуючи сказаного твердження, вважаємо, що майстерність педагога саме і в тому виявляється, щоб правильно визначити (з урахуванням рівня розвитку класу), що із нового матеріалу пояснити учням, а що запропонувати для самостійного опрацювання.

Суть відкриття Я. А. Коменського полягала в тому, щоб дати в руки кожному учневі підручник, з якого він під керівництвом мудрого педагога черпатиме знання. Зауважимо: роль учителя зводилася не до зачитування тексту підручника, а в організації на його основі бесід і роз'яснення незрозумілих учням питань. Значущість такого підходу можна по-справжньому оцінити лише з огляду на методику навчання в середньовічній школі, де вчитель користувався рукописною книгою (єдиною на клас), зачитував абзац за абзацом учням, а діти вголос повторювали (зазубрювали) незрозумілий матеріал.

А спонукав Я. А. Коменського до певних роздумів і висновків такий випадок. Одного разу педагог побував в одній із перших празьких друкарень, де побачив, як з-під друкарського преса одна за одною з'являються абсолютно однакові книги. Це вразило його до неможливого. Коменський помчав додому, вигукуючи на ходу дивні слова: «Didachography! Didachography!» (Дидахографія!), не звертаючи уваги на зустрічних, друзів і знайомих.

Таким чином, основна ідея дидахографії Я. А. Коменського – це самостійне здобуття учнем нової інформації з підручника на самому уроці під керівництвом учителя.

Ян Амос Коменський створив перший ілюстрований підручник для найменших учнів «Видимий світ у малюнках» (1658), в якому практично втілює принцип наочного навчання. Дослідники вказують на такі ознаки цього підручника: простота, прозорість, доступність і, одночасно, надзвичайна складність та поліфункціональність. «У цій одній невеликій книжечці було об'єднано і буквар, і початковий підручник для вивчення іноземної (латинської) мови, і посібник з малювання, і посібник для самонавчання, і книгу для читання, і навчальну книгу, яка цікаво й систематично ознайомлювала дітей з азами основних галузей знань: природознавства, людинознавства і суспільствознавства, а крім того, мала також і велике виховне та розвивальне значення» [1, с. 103].

Таким чином, у педагогічній спадщині Я. А. Коменського інтегровано представлено основні положення теорії шкільного підручника: а) вимоги до його розробки і створення; б) використання книги у навчальному процесі.

Література:

1. Арцишевська М. Творення підручників: школа Яна Амоса Коменського / М. Арцишевська, Р. Арцишевський // Підручник XXI століття. – 2003. – № 1-4. – С. 98-106.
2. Кодлюк Я. П. Робота з підручником на уроках у початковій школі: посібник для вчителя початкової школи / за ред. О. Я. Савченко /

МАТЕРІАЛИ ІІ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЧИТАНЬ

3. Я. П. Кодлюк, О. Я. Янченко. – К. : Наш час, 2009. – 104 с.
3. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті: підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів. – К. : Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. – 368 с.
4. Кодлюк Я. П. Технологічність підручника для початкової школи / Я. П. Кодлюк, М. В. Самоїс // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / ред. кол.; наук. ред. О. М. Топузов. – К. : Педагогічна думка, 2012. – Вип. 12. – С. 432-438.
5. Коменский Я. А. Великая дидактика / Я. А. Коменский // Избр. пед. соч.; под ред. А. А. Красновского. – М. : Учпедгиз, 1955. – С. 164-391.
6. Коменский Я. А. Всеобщий совет об исправлении дел человеческого / Я. А. Коменский // Избр. пед. соч.: в 2-х т. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 2. – С. 285-469.
7. Коменский Я. А. Фрагменты из учебников / Я. А. Коменский // Избр. пед. соч.: в 2-х т. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 2. – С. 208-233.
8. Плахотник В. М. Технологічність підручника як обов'язкова умова його ефективності / В. М. Плахотник // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Мадзігон. – К. : Комп'ютер у школі та сім'ї, 1999. – Вип. 1. – С. 12-14.
9. Савченко О. Я. Без якісного підручника якісна шкільна освіта неможлива / О. Я. Савченко // Проблеми сучасного: зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Мадзігон. – К. : Комп'ютер у школі та сім'ї, 1999. – Вип. 1. – С. 3-6.

Комінарець Т. В.*

МІСЦЕ ВЧИТЕЛЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ Я. А. КОМЕНСЬКОГО

В умовах розвитку української демократичної держави гуманістична концепція становить методологічне, науково-теоретичне підґрунтя вітчизняної освіти. Вона визначає напрямки формування, зміст нової педагогічної парадигми в період суспільно-політичних, економічних, соціокультурних змін. Генезис гуманістичної традиції пов'язаний з витокami педагогічної науки, а тому звернення до її класичної спадщини допомагає вдосконалити процеси реформування традиційного педагогічного мислення та впровадження інноваційних досягнень у практику шкільництва. Соціальна значущість особистості вчителя, його професійні якості, його ставлення до питань виховання та навчання підростаючих поколінь, до свідомого виконання свого обов'язку із прадавніх часів хвилювали філософів, педагогів, психологів.

Ця проблема привертала до себе увагу як у світовій (А. Дістервег, Я. А. Коменський, Дж. Локк, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо), так і у вітчизняній (П. Блонський, С. Васильченко, Б. Грінченко, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький, та ін.) педагогічній теорії та практиці.

Особливе місце в педагогічній спадщині відомого педагога-класика Я. А. Коменського займає вчення про роль

* © Комінарець Т. В.

ІІІ АМОС КОМЕНСЬКИЙ – ВЕЛИКИЙ ПЕДАГОГ МИНУЛОГО (до 425-річчя від дня народження)

вчителя у вихованні особистості. У своєму дослідженні ми звертаємо увагу на той факт, що процес виховання є складним та діалектичним, тому що на нього впливає багато чинників, а саме: обставини, члени суспільства, соціальні замовлення, які формують людину, вона своєю діяльністю зміцнює навколишнє середовище, впливає певним чином на його суб'єкти, а ті, у свою чергу, зворотно впливають на особистість. Помітну роль у цьому процесі належить персоналіям, які займаються вихованням професійно. Від їх підготовки, фахової компетентності залежить як доля кожної особистості, її майбутнє, так і майбутнє всього суспільства.

Ніхто до Коменського не підносив так високо професії вчителя.

Я. А. Коменський зазначав, що успіх школи і навчання залежить від учителя, від його знань і вміння організувати процес їх засвоєння учнями. Учитель – це скульптор, який виховує з різних за своїми властивостями і здібностями учнів, людей, здатних вірно служити батьківщині. У недоліках роботи школи винен, насамперед, учитель: «Кожен учитель повинен особливо бачити мету і завдання свого класу, щоб добре знати, чого він повинен досягти, все скеровувати відповідно до цього; він доб'ється похвали, якщо всіх своїх учнів доведе до цієї мети, заслужить ганьби, якщо допустить, що хто-небудь не досягне її» [1, с. 603].

Мета статті: визначити концептуальні принципи дослідження проблеми особистості вчителя та його відповідальності перед суспільством, як важливої професійної якості у педагогічній спадщині Я. А. Коменського

Великою заслугою Коменського було те, що він вперше зібрав і систематизував всі відомості з педагогіки, а також розробив революційні на той час ідеї, зокрема до таких належать ідея класно-урочної системи.

Уже в першому творі, яким розпочинається його самостійна літературно-філософська творчість, – «Лабіринт світу і рай серця» – Я. А. Коменський приділяє важливу увагу моральній відповідальності. Автора турбує пошук такої професії у світі, яка б цілком захоплювала його серце, а чиста совість знайшла б задоволення від обраного шляху. Саме такою професією, говорить класик, і є професія педагога, «вище якої нічого не може бути під сонцем» [1].

Коменський вважав, що починати навчання треба якомога раніше, що навчальний матеріал повинен обов'язково відповідати віковим учнів і був переконаний у тому, що розум людини спроможний охопити все, що завгодно.

Свою педагогіку Я. А. Коменський ставить на службу суспільним завданням: «Якщо ми хочемо, щоб були добре облаштовані і процвітали церкви, держави і господарі, перш за все давайте впорядкуємо школи, дамо їм розквітнути, щоб вони стали справжніми і живими майстернями людей і розсадниками для церков, держав, господарств». Керівною основою своєї

